

UOT 391/393

T.M.Şiriyev

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

tural.shiriyev@mail.ru

AZƏRBAYCANDA QURBANVERMƏ VƏ QURBAN BAYRAMI ADƏTLƏRİ

Açar sözlər: İslam, ənənə, məişət, qurbanvermə, mərasim, Qurban bayramı

Qurbanvermə dünya xalqlarının ən qədim adətlərindən biridir. Azərbaycanda da bu adətin qədim tarixi vardır. Demək olar ki, tarixin bütün dövrlərində ayrı-ayrı inanc sistemlərinin təsiri altında bu adətin müxtəlif formaları mövcud olmuşdur. Azərbaycanda İslam dininin yayılmasından sonra qurbanvermə ilə bağlı keçmiş ənənələr tərk edilmiş və bu ayın müsəlman mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi xalqın məişətində öz yerini tutmuşdur. İslamda qurban kəsmək “Qurban bayramı” adı ilə daha geniş məzmun kəsb etmişdir. Azərbaycanın ayrı-ayrı etnoqrafik bölgələrində bəzi lokal cəhətlərin olması isə Qurban bayramını xalqın mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi daha da zənginləşdirmişdir.

T.M.Шириев

ОБЫЧАИ ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ И ПРАЗДНИК КУРБАН БАЙРАМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ключевые слова: Ислам, традиция, быт, жертвоприношение, церемония, Курбан байрамы

Жертвоприношение – один из древних обычаев народов мира. В Азербайджане эта традиция имеет древнюю историю. Почти все формы этого обычая существовали под влиянием отдельных религиозных систем на протяжении всей истории. После распространения Исламской религии в Азербайджане прежние традиции жертвоприношений были заброшены и этот ритуал стал частью культуры мусульманской общины. Жертвоприношение в Исламе стало более широко известно как праздник жертвоприношения. Наличие некоторых локальных особенностей в отдельных этнографических регионах Азербайджана еще больше обогатило праздник Курбан байрамы как неотъемлемую часть духовной культуры нации.

T.M.Shiriyev

CUSTOM OF SACRIFICE AND HOLIDAYS OF KURBAN BAYRAMI IN AZERBAIJAN

Keywords: *Islam, tradition, daily life, sacrifice, ceremony, Sacrifice Feast*

Sacrifice is one of the ancient customs of the peoples of the world. In Azerbaijan this tradition has an ancient history. Almost all forms of this custom have existed under the influence of individual religious systems throughout history. After the spread of the Islamic religion in Azerbaijan, the old traditions of sacrifice were abandoned and this ritual became part of the culture of the muslim community. Sacrifice in Islam has become more widely known as the feast of the sacrifice. The presence of some local features in certain ethnographic regions of Azerbaijan has further enriched the Kurban Bayrami holiday as an integral part of the spiritual culture of the nation.

Azərbaycan xalqının milli bayramları sırasında İslam dini ilə bağlı olan Qurban bayramı özünəməxsus yer tutur. Oruculuq kimi Qurban bayramı da, bilavasitə, şəriətlə bağlı olduğu üçün bütün müsəlmanların ortaq bayramı hesab edilir. Belə ki, bu və ya digər dərəcədə lokal elementlərin olmasına baxmayaraq, bütün müsəlman xalqlarda bu bayram tarixən islamın müəyyən etdiyi şəriət qaydaları əsasında keçirilmişdir.

“Qurban” – ərəb dilində “qarabə” – “yaxınlaşmaq” kökündən olub, Allahın rəhmətinə yaxınlaşma mənasını daşıyır. İslamda Qurban bayramı İbrahim peyğəmbər və onun oğlu İsmayılın adı ilə bağlı olsa da, elə Qurani-Kərimə əsasən “qurban” sözünə hələ Adəm peyğəmbərin dövründə, onun oğlanları – Habil və Qabil arasında baş verən hadisələrlə əlaqədar rast gəlinir: “Onlara Adəmin iki oğlunun gerçək əhvalatını oxu. O zaman ikisi də qurban vermiş, onların birindən qəbul edilmiş, digərindən isə qəbul edilməmişdi. Qurbanı qəbul olmayan oğlu öz qardaşına demişdi: “Səni hökmən öldürəcəyəm!” Qardaşı da ona belə demişdi: “Allah ancaq müttəqilərdən qurban qəbul edər” [15, Maidə surəsi, 27-ci ayə].

Müxtəlif mənbələrdən məlum olur ki, qurbanvermə adəti bəşər tarixinin ibtidai dövrlərinə gedib çıxır. Ayrı-ayrı bölgələrdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində də qurbanvermə adəti hələ qədim dövrlərdən bəri mövcud olmuşdur. Belə ki, Qobustan abidələri arasında qurbangahlara da təsadüf olunur. Burada Yazılıtəpədəki 25 №-li daşın üzərində e.ə. II minilliyə aid keçi və insan təsvirləri qurbanvermə mərasiminin keçirildiyini əks etdirir. Petroqlifdə əllərini yuxarı qaldırmış üç adam qurbanlıq heyvanları bəd ruhlardan qorumaq üçün dua edirlər [27, s.40; 22, s.61]. İlk təsvirlərdən sonrakı dövrlərdə insanların hər yandan qamışlıq, palçıq və su ilə əhatə edilmiş Daşlı təpədə gördükləri şəkillər möcüzə kimi göründüyündən, onlar buradakı keçiləri öz totemləri kimi qəbul edərək, Yazılıtəpəni pir hesab

etmiş və müəyyən adətləri ilə əlaqədar buraya qurban gətirmişlər [3, s.50]. Belə qurbankəsmə mərasiminin izləri Qaraköpəktəpə arxeoloji abidəsində də qeydə alınmışdır [10, s.34]. Bundan başqa, Urmiya gölü hövzəsində yerləşən Həsənlu abidəsində qurban kəsilən məbəd aşkar edilmişdir. Məbədin baş otağının ortasındakı kərpiclə döşənmiş meydançanın qurbangah olduğu güman edilir [11, s.54]. Abidədən aşkar edilən e.ə. IX yüzilliyə aid qızıl camın yuxarı registrindəki təsvirlər də allaha sitayiş və qurbankəsmə ayini ilə əlaqələndirilir [11, s.97].

Ehtimal ki, qədim dövrlərdə qurbankəsmə ayini “təbiət qüvvələrini idarə edən allahların” mərhəmətini qazanmaq məqsədi ilə, məhz dini ayin kimi icra edilmişdir. C.A.Tokarev qurbanvermə adətinin meydana gəlməsini övlələri ac qoymamaq və ruhların rəğbətini qazanmaq və s. məqsədlərlə əlaqələndirir [31, s.127]. Məsələn, türk mifoloji qaynaqlara görə “... Göytürklərdə əsilsoylular hər il Ötükəndə əcdadlarını yad edərək müqəddəs mərasimlər keçirir, ... 5-ci ayın 2-ci yarısı Göy Tanrıya və yer ruhlarına qurbanlar kəsir, böyük bayram edirdilər” [20, s.43]. Lakin bəzi müəlliflər qədimdə qurbanvermənin qəbilə başçısı və kahinlərə verilən verginin ilkin forması olduğunu da iddia edirlər [18, s.123].

Qaynaqlar göstərir ki, qədim dövrlərdə qurbanlıq keçisi, qoyun, at və inək kimi ev heyvanlarından olardı. Belə heyvanlara, ilk növbədə, qida kimi istifadə edildiyinə, eyni zamanda vəhşi olmadığı və əldə edilməsi asan olduğuna görə üstünlük verilərdi [14, s.374]. Zərdüştilikdə isə maldarlığın inkişafı xatirinə iribuynuzlu heyvanların qurban kəsilməsi qadağan edilmişdi [22, s.13].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da qurbanlıq kimi at, dəvə və qoyundan söz açılır. Eposun “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”da Uruzun dilindən deyilir:

A bəy ata, eşidirəm,

Ərafatda erkək quzu qurban kəsilər [7, s.229].

Yenə həmin boyda: “Xan qızı Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi” – deyilir [7, s.230].

Bununla yanaşı, müxtəlif mənbələr qədimdə, adıçəkilən heyvanlarla yanaşı, insanın (başlıca olaraq qulların) da qurban verilməsi adətinin olduğunu göstərir. Bu, əsasən, qurban verilən şəxsin ruhunun sitayiş edilən ilahi qüvvələrin, müqəddəslərin razılığını qazanmaq üçün fəda edilməsi kimi məzmun kəsb etmişdir. S.Tokarev yazır ki, əslində dini asketizmin bütün sistemi onun dərəcələri və rəngbərəngliyi ilə özünü allaha həsr etmək və eyni zamanda ona qurban verməkdən irəli gəlir [30, s.594].

Qeyd edək ki, qədimdə insanın qurban verilməsi adəti, demək olar ki, dünyanın bütün xalqlarında da mövcud olmuşdur. Strabon isə qədim

Albaniyada qulların qurban verilməsi adəti haqqında məlumat verir. Müəllif qeyd edir ki, İberiya yaxınlığındakı Selena (Ay allahı – T.Ş) məbəbindən meşələrə qaçaraq ibadət üçün tərki dünyalığa çəkilən qullar kahinin göstərişi ilə tutulur və “müqəddəs zəncir”lə bağlanaraq məbədə qaytarılır. Daha sonra bir il ərzində xüsusi bəslənilir və bədəninə ətirli yağ sürülən qul qurban verilir. Bunun üçün xüsusi qurulan izdihamlı mərasimdə təcrübəli bir nizəçi əlindəki “müqəddəs nizə” ilə qurbanlıq qulu ürəyindən vurur. Nəhayət, yerə yığılmış qurbanlığın günahlardan təmizlənməsi üçün hamı gəlib onu ayaqlayır [29, s.477]. Atəşpərəstlər isə Allaha yaxın olduqlarını bildirmək üçün qurbanlıq insanı odda yandırır [6, s.27]. Müqəddəs od qurbangahı qarşısında keçirilən digər ayinlərdə isə Zərdüştin adından dualar oxunurdu ki, onun adı ilə bağlı olan həmin dualar Avestanın “Qatlar” bölməsində yer almışdır [22, s.16]. A.Makovelski yazır ki, qurbanvermə ayinini icra edən kahin Avesta qayda-qanunlarına əsasən əlində müqəddəs tamarisk ağacından “baresma” adlı çubuq dəsti tutaraq müqəddəs odun qarşısında dururdu [32, s.113]. Kahin öz nəfəsi ilə müqəddəs odu murdarlamamaq üçün “patidan” adlı xüsusi başlıq geyinir, üzünün aşağı hissəsini başlığın örtüklərində gizlədir [22, s.16.]. Mərasimdə iştirak edənlərə Persepolun Təxti-Cəmşid xarabalıqlarında bitən homa bitkisinin şirəsindən hazırlanan “müqəddəs homa” içkisi paylanırdı. Müqəddəs homa içkisi “Avesta”ya görə, insanı ilhama gətirən ilahi qüvvəyə malik idi. Homa özü də Avesta allahlarından hesab edilirdi [32, s.113]. “Avesta”ya görə, atəşpərəstlər su mənbələrini, çayları ilahiləşdirib onların şərəfinə də qurbanlar vermişlər [2, s.14].

İslam dini meydana gələndən sonra qurbanvermə adəti, bir qayda olaraq, İslamın prinsipləri əsasında tənzimlənməyə başladı. İslamı qəbul edən xalqlar bir çox keçmiş ənənələrini tərk edərək bu ayini daha əsaslı və humanist məzmunlu qaydalara əsasən qeyd etməyə başladılar.

Məlum olduğu kimi, İslamda qurbankəsmə ayini İbrahim peyğəmbər və oğlu İsmayılın adı ilə bağlıdır. İslami mənbələrə görə, İbrahim peyğəmbərin birinci həyat yoldaşı Saranın uşağı olmurdu. İbrahim peyğəmbər də onun razılığı ilə misirli kənz Hacərlə evlənilir. Bu evlilikdən İsmail dünyaya gəlir. İsmayıl doğulandan sonra Sara özünün uşaqsız, Hacərin isə əliuşaqlı olduğunu görüb çox kədərlənir. Buna görə çox narahat olan İbrahim Allahdan bu çətinliyin aradan qalxmasını diləyir. Beləliklə, Allahdan gələn vəhyə əsasən, çox keçməmiş, İbrahim Hacəri və oğlu İsmayılı Məkkədə məskunlaşdırır [17, s.125-126]. İsmayıl böyüyəndən sonra Allah tərəfindən onun qurban kəsilməsi əmr olunduqda İbrahim peyğəmbər səbrlə itaətkarlıq nümayiş etdirir və oğlunu Rəbbi yolunda qurban kəsməyə hazır olduğunu göstərir. Sədaqətinin qarşılığında isə Allah İbrahim peyğəmbərə Cəbrayıl mələk vasitəsilə bir qurbanlıq qoç göndərərək, oğlunun yerinə onu kəsməyi əmr edir [17, s.127-128]. Bu əhvalat Qurani-Kərimin “əs-Saffat” surəsinin 100-107-ci ayələrində

belə nəql olunur: Bu vaxt Allah-taaladan nida gəlmişdi: “Biz ona belə kitab etdik: Ya İbrahim! Artıq sən röyanın düzgünlüyünü (Allah tərəfindən olduğunu) təsdiq etdin (Sənə yuxuda nə əmr olunmuşdusa, onu yerinə yetirdin. Allah sənə lütf edərək oğlunun yerinə bir qoç kəsməyi buyurur). Biz yaxşı iş görənləri belə mükafatlandırırıq. Şübhəsiz, bu, açıq-aydın bir imtahan idi. Biz ona böyük qurbanlıq (Habilin qurbanlıq qoçunu) əvəz verdik”. Beləliklə, İbrahim həmin qoyunu İsmayılın əvəzinə qurban kəsir. Qurban bayramı da bu münasibətlə müsəlman bayramı kimi qeyd edilir. Məhz buna görə, keçmişdə olduğu kimi, bu gün də bu qurbana xalq arasında “İsmayıl qurbanı” da deyilir.

Qurban bayramı geniş və dərin mahiyyəti etibarilə İslamda çox mühüm bir ibadət sayılır. Belə ki, İbrahim peyğəmbərin Allah yolunda fədakarlığı, ona olan sədaqətini göstərməyə hazır olması sonralar Qurban bayramının əsas motivini təşkil etmişdir; qurban kəsmək, bir növ, fədakarlıq hissəsinin qarşısında duran nəfsin “boynunu kəsmək” kimi simvolizə edilmişdir.

Bəzi müəlliflər iddia edirlər ki, Qurban bayramı adəti Həcc ziyarəti ilə bağlı olduğu halda, onun xalq arasında geniş yayılmasının əsas səbəblərindən biri qədim inam və etiqadlarla əlaqədar olmuşdur [5, s.70]. Bu mülahizəni mərhum etnoqraf M.Allahmanlı da təsdiq edərək, İslamda qurbankəsmə ayininin Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən qədim ərəb adətlərindən əxz olunaraq gətirildiyini yazır [1, s.115]. Əvvəla, İslamda qurban kəsməyin vacib olması yalnız həcc ziyarəti əhkamı kimi məhdudlaşsa da, həmin günlərdə imkanı olan hər bir müsəlmanın öz evində qurban kəsməsi xüsusi olaraq təqdir olunur. Doğrudur, adət-ənənələrdə varislik prinsipinin təbiiliyi daha çox cəmiyyətin dərin mənəvi ehtiyacları ilə uzlaşan dəyərlərdə özünü göstərir. Bu baxımdan xalqın qurbankəsmə adətinə olan rəğbətini Allahın razılığını əldə etmək kimi fitri istəyi ilə əlaqələndirib, onun qədim etiqadlardan qaynaqlanan varisliyini iddia etmək mümkündür. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, islamaqədərki qurbanvermə adətləri daha çox qeyri-ictimai inanc sisteminə əsaslandığı və kütləvi xarakter daşıyan xüsusi bir ibadət forması olmadığı üçün cəmiyyətin bütün təbəqələri arasında geniş icra edilə bilməzdi. Qədimdə qurban kəsilməsi üçün xüsusi qurbangahların mövcud olmasını da bunun bir göstəricisi kimi qəbul etmək olar. Bundan başqa, mənbələr göstərir ki, islamaqədərki bütün dinlərdə qurbanvermə mərasimləri adətən məbədlərin yüksək imtiyazlı kahinləri tərəfindən təşkil edilirdi [29; 33]. Odur ki, fikrimizcə, qurbankəsmə adətinin İslamdan əvvəlki inanc və etiqadlarla üzvi əlaqəsi yoxdur və bu ayinin müsəlman cəmiyyətinin bütün təbəqələri arasında geniş yayılması İslamın rəşadətli humanist və ictimai xarakterinin təsiri ilə bilavasitə əlaqədar olmuşdur.

Qurban bayramı “islam dininə Məhəmməd peyğəmbər tərəfindən qədim ərəb adətlərindən əxz olunaraq gətirilmişdir” [1, s.115] fikrinə gəlincə, nəzərə

alınmalıdır ki, islam inancına görə, Məhəmməd peyğəmbərin bəyan etdiyi və göstərdiyi müsəlmanların fərdi və ictimai həyat qaydalarını, o cümlədən vacib sayılan və təqdir edilən dini ayin və mərasimləri müəyyən edən bütün müddəalar ilahi mənşəli hesab edilir. Hətta bir sıra şəriət qaydalarının əsası şərti olaraq özündən əvvəlki tövhid dinlərində baş vermiş müəyyən hadisələrə bağlı olsa da, əslində bütün səmavi dinlərin, prinsipcə, tövhidə əsaslanan vahidliyini nəzərə alsaq, hesab etmək olar ki, İslamın mənbəyi məhz özü, yəni Qurani-Kərim və Məhəmməd peyğəmbərin ona əsaslanan göstəriş və əməlləridir. Başqa sözlə desək, ənənədə varislik mədəni təsirin zəruri nəticəsi ilə şərtlənir ki, bu prinsipi vahid ideologiyanın müxtəlif formaları kimi çıxış edən tövhid dinləri arasındakı əlaqəyə aid etmək olmaz. Çünki tövhid dinlərində oxşar ehkamlar mədəni varisliklə deyil, Allahın iradəsi ilə əlaqələndirilir. Məhz, buna görə, Qurban bayramının nəinki bu və ya digər etnoqrafik ənənədən, hətta islamaqədərki səmavi dinlərdən qaynaqlandığını demək, müəyyən mənada doğru deyil.

Qeyd edək ki, Qurban bayramı Azərbaycan xalqının həyatında tarixən qarşılıqlı yardımın humanist və xeyirxah təzahürü kimi çıxış etmişdir. Belə ki, Allah yolunda kəsilən qurbanlıq heyvanlar kasıbların qida ehtiyaclarını təmin etməklə, onların qəlbini sevindirməyə xidmət edirdi [16, s.152]. İslam peyğəmbəri hədislərin birində məhz bunun önəmini xatırladaraq buyurur ki: “İldə bir neçə dəfə rahat yatırım. Onlardan biri də Qurban bayramı günüdür. Bilirəm ki, ümmətimdən elə bir adam tapılmaz ki, həmin gün qurbanlıq ətindən faydalanmasın” [2, s.74]. Adətən tavanalı ailələrin qurban kəsib kasıb ailələrə paylaşması bu baxımdan, bir növ, Allahın yoxsul insanlara imkanlı şəxslərin əli ilə yardım etməsinin ifadəsi kimi qəbul edilirdi.

İslam şəriətinə görə qurban kimi dəvə, inək, keçi və qoyun kəsmək məqbul hesab edilir. Görünür, belə qayda Qurani-Kərimin Həcc surəsinin 28-ci və 34-cü ayələri və Ənam surəsinin 143-144-cü ayələrinə istinadən təsbit edilmişdir. Şəriətə görə qurban kəsiləcək dəvənin azı 5 yaşı, inəyin və keçinin 2 yaşı, qoyunun isə ən azı 7 ayının tamam olması vacib sayılırdı.

Qurban kəsmək əvəzində yoxsullara başqa vasitələrlə ət ehsan etmək isə islam şəriətinə görə qurbanlıq hökmündə hesab edilmir. Odur ki, bəzən fərdi qaydada qurban kəsməyə imkanı çatmayan kasıb ailələr şəriət qaydalarında nəzərdə tutulduğu kimi, müştərək qurbanlıq kəsməyə çalışırdılar.

İslam şəriətində vacib sayılmasa da, xalq arasında qurban kəsiləcək heyvanın, bir qayda olaraq, erkək olmasına üstünlük verilirdi. Ola bilsin ki, xalqın bu adətə önəm verməsi İbrahim peyğəmbər üçün göndərilmiş qoyunun erkək (qoç) olması ilə əlaqədar olmuşdur. Məlumatçılar isə qeyd edir ki, nəsil artımında əsas rol dişi heyvanlara aid olduğuna görə qurbanlıq heyvanın adətən erkək olmasına üstünlük verilmişdir. N.Biçurin qədim hun tayfalarının da qurban kimi məhz qoç kəsdiyini qeyd edir [26, s.216].

Qaydaya görə qurbanlıq heyvan sağlam və eyibsiz olmalı idi. Qüsurlu, yaxud xəstə heyvanları qurban kəsmək həm şəriətə, həm də adətə görə doğru sayılmırdı. Adətən, qurbanlıq üçün kəsiləcək heyvanların qara və çəkil (ayaqlarında və başında ağ ləkələr) olmasına daha çox üstünlük verilərdi ki, bu da qara heyvan ətinin daha keyfiyyətli hesab edilməsi ilə bağlı idi [2, s.73]. Qaydaya görə qurbanlıq heyvan həm də yaxşı bəslənməli idi. H.Sarabski bu barədə yazır: “Bayrama bir-iki həftə qalmış, ...qoyun alıb həyətə buraxdılar. Bəslənib yemlənmiş, kökəlmiş qoyunu bayram günü həyətə çıxarıb, gözüne sürmə çəkib su verər, ağzına bir parça qənd qoyardılar” [24, s.84]. Adına “İsmayıl qurbanı” deyən xalqımız qurbanlığı müqəddəs hesab edirdi. Odur ki, qurban kəsiləcək heyvanı incitmək günah sayılırdı. Hətta oğrular belə ona toxunmazdılar [9, s.116].

Qurban bayramı, bir qayda olaraq, müsəlman hicri-qəməri təqvimini ilə Zülhiccə ayının 10-da keçirilir. Buna görə də miladi təqvimlə hər il 10-11 gün geri çəkilərək ilin bütün aylarına təsadüf edir.

Azərbaycanda Qurban bayramı ilə bağlı müəyyən lokal adətlər də mövcud olmuşdur. Şərqi digər müsəlman xalqları kimi, azərbaycanlılar arasında da qurbankəsmə adətinə tarix boyu rəğbət yaradan əsas amillərdən biri bu ayının xüsusi bayram ab-havası ilə keçirilməsi olmuşdur. Azərbaycan ailəsində Qurban bayramına hazırlıq, adətən, bir neçə gün qabaq başlayardı. Ev-eşik sahmana salınar, həyət-baca abadlaşdırılırdı. XIX əsrə aid etnoqrafik məlumatda qeyd edilir ki, Qubada Qurban bayramına bir gün qalmış əhali fitrə bayramında olduğu kimi, qəbiristanlığa gedib qohum-əqraba məzarlarını ziyarət edir [4, s.82].

Xalq arasında qurbankəsmə prosesinin də öz qaydaları var idi. Qurbanlıq, adətən, bayram günü səhər tezdən kəsilərdi. Qurbanlığın kəsilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bıçaq yaxşıca itilənərdi. Çünki küt bıçaqla qurban kəsmək, heyvana daha çox əzab verəcək – deyə, günah sayılırdı. Paklıq əlaməti kimi, qurbanlıq bıçağa “siğə”, yəni dua da oxunardı. Daha sonra qurban duasını oxuduqdan sonra qurbanlığı kəsərdilər [24, s.84]. Qurbanlığın qiblə istiqamətinə və “Bismillah” kəlməsi ilə kəsilməsi də vacib sayılan şəriət qaydası olduğu üçün ona ciddi əməl olunardı. Azərbaycanda az təsadüf edilən dəvənin qurban verilməsi şəriətə əsasən “nəhr” adlanan qayda ilə icra edilərdi. Bu qaydaya görə, dəvəni ayaq üstə üzü qibləyə saxlayıb xəncər və ya nizə kimi iti və uzun bir alətlə onun döş nahiyəsindən sancıb yerə yıxırlar [2, s.75].

Azərbaycanda qurban ətinin paylanmasında da hər bölgənin öz adəti olmuşdur. Bəzi bölgələrdə bayram gününə qədər qurbanlıq heyvanın çəkisinə uyğun olaraq imkansız ailələrdən, qohum-qonşulardan ibarət siyahı hazırlanar və qurban əti həmin siyahıya əsasən bölüşdürülərdi. Hətta heyvanın yeyilən

daxili orqanları da bərabər hissələrə bölünüb qurban paylarına əlavə edilərdi. Qaydaya görə, verilən qurban payları hamı üçün bərabər çəkiddə olmalı idi. Etnoqrafik materiallar göstərir ki, Lənkəran-Astara bölgəsinin bəzi kəndlərində şəriət qaydalarına uyğun olmasa da, qurbanlıq ət qabaqcadan hazırlanmış siyahı əsasında müəyyən məbləğdə pula satılırdı. Belə adət Naxçıvan etnoqrafik bölgəsində də qeydə alınmışdır. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Bakı və ətraf kəndlərdə qeyd edilən Qurban bayramını isə “varlılar bayramı” adlandıran H.Sarabski onun keçirilmə vəziyyətindən gileylənərək yazır ki, qoyunu kəsib “fəqir-füqəraya paylamaq əvəzinə, dərisini soyub, ya satar, ya da mölla üçün göndərerdilər” [24, s.84]. Şübhəsiz ki, göstərilən dövrə aid belə məlumatlar ənənə deyil, istisna hallar kimi qəbul edilməlidir.

Qaydaya görə, günorta namazına qədər “bayram namazı” qılınmalı idi. Ona görə də qurbanlığın kəsilməsinə dan yeri sökülən kimi başlanardı. Qurban ətinin paylanmasından sonra isə camaat bayram namazını qılmaq üçün öncədən molların elan etdiyi vaxtda məscidə yığışardılar. Adətən, kənd camaatı bayram namazını daha çox savab hesab edildiyi üçün birlikdə qıldardı.

Keçmişdə mövcud adətə görə qurbanlıq heyvan bayram günü müxtəlif rənglərlə boyanardı. Onun buynuzundan gözmuncuğu, boğazından həmayil və zınqrovlar asılar, belinə xına yaxılırdı. Xalq arasında olan inanca görə, cənnətin yolunun keçdiyi sirat körpüsünün ağzında qiyamət günü Qurban bayramlarında kəsilmiş heyvanlar olacaqdır. Möminlər məhz bu heyvanların tərkinə minib sirat körpüsünü keçəcək və cənnətə gedəcəklər. Buna görə də heyvan sahibi öz qurbanlığını bəzəyib nişanlamağa çalışırdı ki, həmin məqamda onu başqa heyvanların arasından tez tanıya bilsin [19, s.17]. Belə bir inanca Anadolu türklərində də rast gəlinir [25, s.28].

Qeyd edək ki, xalq arasında qurbankəsmə adəti yalnız Qurban bayramı ilə bağlı olmamışdır. Bundan başqa Allahdan arzu-dilək niyyəti ilə və ya müxtəlif ailə-nikah mərasimlərində qurbanlar kəsilərdi. Keçmişdə pirləri, övliya məzarlarını ziyarət edən zaman qurban kəsmək adəti də bu qəbildən sayıla bilər. Belə adətlər görünür, Qurani-kərimin bəzi göstərişlərinə əsasən meydana gəlmişdir: “... (bu nemətlərə şükür edərək) Rəbbin üçün namaz qıl və qurban kəs!” [15, Kövsər surəsi, ayə 2]. Hələ XVII əsrdə Azərbaycanda olmuş alman səyyahı A.Olearinin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, əhali pirlərdə qurban adı ilə bəzi hallarda müxtəlif qida məhsulları və yeməklər də vermişdir [28, s.297].

Keçmişdə niyyətlə qurban kəsmək adətinə bəzi ailə-nikah mərasimləri və adətlərində də rast gəlinirdi [13, s.132-133]. Adətən, belə mərasimlər üçün seçilən qoyunları bəzəyərdilər. Məsələn, nişan mərasimində qız evinə gətirilən və adətən, qara rəngli qoçun boynuna qırmızı kələğayı, yaxud parça bağlanar, başına xına çəkilərdi [12, s.169]. Nişanlılıq dövründə də Qurban bayramı ərəfəsində oğlan evindən qız evinə müxtəlif hədiyyələrlə yanaşı, boynuna

qırmızı parça bağlanmış, zıncırov asılmış qurbanlıq qoyun da göndərilirdi [2, s.72]. Şəki-Zaqatala bölgəsində belə qurbanlıq qoyunun ətindən yeddi pay ayrılaraq həm qız, həm də oğlan evinə göndərilirdi. Adətə görə, qız evi oğlan evinə qurban ətindən müxtəlif yeməklər də hazırlayıb göndərirdi [21, s.75].

Beləliklə, aydın olur ki, Azərbaycanda bütün tarixi dövrlərdə müxtəlif formalarda icra edilən qurbanvermə ayini müsəlmanlar tərəfindən daha geniş və məzmunlu prinsiplərlə, ümumxalq bayramı səviyyəsində həyata keçirilmişdir.

Ayrı-ayrı etnoqrafik bölgələrdə bəzi lokal cəhətlərin olması isə Qurban bayramının şəriətlə bağlı bir ayın olduğu üçün ümumi məzmununa xələl gətirə bilməmiş və onu xalqın mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi daha da zənginləşdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Allahmanlı M.* Azərbaycanın Qərb bölgəsinin mənəvi mədəniyyətindən (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Nurlan, 2011
2. *Babayev T.* Qurban bayramı. Azərbaycan etnoqrafiyası: 3 cildə, III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2017
3. *Rüstəmov C.* Qobustan dünyası. Bakı: Azərneşr, 1994
4. *Çələbizadə Ə.* Quba – dövrün adət və qaydaları (XIX-XX əsrin 20-30-cu illəri). Bakı: Ziya-Nurlan, 2009
5. *Dadaşzadə M.* Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, "Elm", 1985
6. *Əhməd Ə.* XII-XV əsrlərdə Azərbaycanın mənəvi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik araşdırma). Bakı: Elm, 2012
7. *Əlizadə S.* Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər, 2004
8. *Fərəcova M.* Azərbaycan qayaüstü incəsənəti. Bakı: Aspoliqraf, 2009
9. *Həvilov H.A.* Martda mərək. Bakı: Azərneşr, 1993
10. *İsmayılov Q.* Quruçay və köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Bakı: Elm, 1981
11. *Qaşqay S.* Manna dövləti. Bakı: Azərneşr, 1993
12. *Qeybullayev Q.* Azərbaycanlılarda ailə və nikah (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). I hissə, Bakı: Elm, 1994
13. *Qədirzadə H.Q.* Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr (Naxçıvan materialları əsasında). Bakı: Elm, 2003
14. *Quluzadə N.* Dini ayin – qurbanvermə adətinin mənşəyinə dair // Tarix və onun problemləri. BDU, №1-2, 2009
15. Qurani-kərim. (Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyevin tərcüməsi). Bakı: Elm, 1991
16. *Məmmədova İ.* Azərbaycanda qarşılıqlı yardım formaları (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 2011

17. *Məhəllati S.H.* Peyğəmbərlərin həyatı (Adəm (ə)-dan Məhəmməd (s.ə)-a qədər). Tərcümə edən: Z.Bağirov: 2 cilddə, I c., Bakı, 2013
18. *Musayev A., Qəhrəmanov A.* Vergi mədəniyyəti. Bakı, 2010
19. Müsəlman bayramları. (Rus dilindən tərcümə: A.Qəhrəmanov). Bakı: Azərbaycan, 1993
20. Novruz bayramı ensilopediyası. (Tərtib edənlər: B.Abdulla, T.Babayev), Bakı: Şərq-Qərb, 2008
21. *Paşayeva M.* Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə). Bakı: Azərnəşr, 2008
22. *Rzayev N.* Əcdadların izi ilə. Bakı: Azərnəşr, 1992
23. *Rzayev N.* Qayalar danışır. Bakı: Elm, 1985
24. *Sarabski H.* Köhnə Bakı. Bakı: Azərb SSR EA nəşriyyatı, 1958
25. *Borataş P.N.* Türk folkloruna dair 100 sual (İnanclar, adət və mərasimlər, oyunlar). Bakı: Elm və təhsil, 2018
26. *Бичурин Н.Я.* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т 1, Москва-Ленинград: АН СССР, 1950
27. *Джафарзаде И.М.* Гобустан. АН Азерб.ССР, Институт Истории. Б.: Елм, 1973, 347 с.
28. Путешественники об Азербайджане. I т. Баку: АН Азерб ССР, 1961
29. *Страбон.* География в 17 книгах. Перевод, статья и комментарий Г.А. Стратановского. М.: Наука, 1964
30. *Токарев С.А.* Ранние формы религии. Москва, 1990
31. *Токарев С.А.* Ранние формы религии и их развитие. Москва, 1964
32. *Makovelski A.O.* Avesta. Bakı, 1960